

Összevető helynévizsgálatok Szatmár megye területéről

HANKUSZ ÉVA

1. A helynevekkel foglalkozók körében csak elvétve fordul elő, hogy egy-egy település névanyagát összehasonlító elemzésnek vetnék alá, noha mindez hasznos következtetésekkel járhat a névrendszerek között mutatkozó különbségek feltárása tekintetében. Az alábbiakban Szatmár megyei települések helyneveinek vizsgálatával foglalkozom arra törekedve, hogy a névállományok több szempontból történő összevetése által a legfontosabb különbségekre és egyezésekre rávilágítsak. A települések kiválasztását személyes okok motiválták, ugyanis a vizsgálat alá vont öt település között szerepel lakóhelyem, Kökényesd, a többi település pedig — Csedreg, Halmi, Tamásváralja és Dabolc — ennek szomszéd-ságában helyezkedik el. Mivel szomszédos településekről van szó, egyfajta kiindulópontként megfogalmazott munkahipotézis szerint lehetőség nyílik az egyes autonóm rendszernek tekintett helynévállományok finom részletkülönbségeinek vizsgálatára is (vö. HOFFMANN 2015: 377). Hasonló vizsgálatot végzett HOFFMANN ISTVÁN is, aki azonban egymástól távol eső települések — Nagykőrű és Tapolcafő — névanyagának összehasonlító elemzésére fókuszálva. Mivel én magam is jórészt az általa felvetett szempontokat követem, eredményeit igyekszem a saját vizsgálatom eredményeivel összevetni, ezáltal a különböző helynévrendszerek közti különbségeket a közelség–távolság vonatkozásában is feltárni.¹ Az általam vizsgált települések névanyagát BURA LÁSZLÓ Szatmár megye helynevei című kötete szolgáltatta (2008), mely a romániai Szatmár megye településeinek bel- és külterületi neveit adja közre. A névanyag összegyűjtése közel fél évszázados munkát jelentett, melyben a szerzőnek számos tanítványa nyújtott segítséget. Az adattár a történeti nevekkkel együtt 20-25 000 adatot tartalmaz, 131 településről (BÉRES 2012: 176–178).

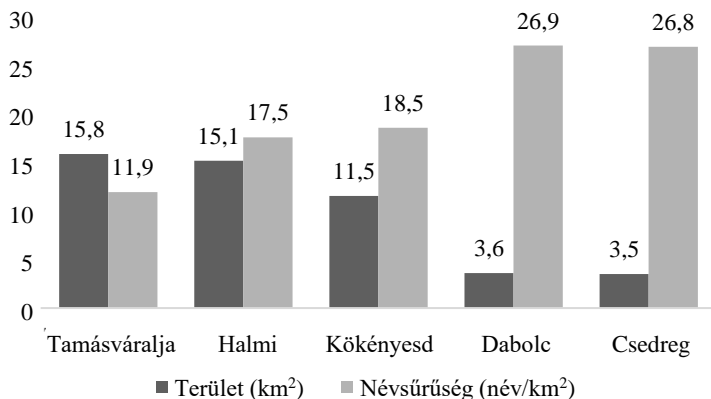
2. A kiválasztott települések névtárai együttesen 858 helynevet tartalmaznak, ez a névmennyiség azonban egyenlőtlenül oszlik meg a települések között. A legkisebb névállománya Csedregnek van (95 név), ezt követi Dabolc (97 név); Tamásváralja (188 név), Kökényesd (213 név) és Halmi (265 név) névkincse viszont

¹ Az összevetést némileg nehezíti, hogy HOFFMANN a belterületi neveket nem vette figyelembe a vizsgálatában.

jóval gazdagabb. A települések nemcsak a helynevek számában, hanem területük nagysága és népességszámuk tekintetében is különböznek egymástól, és noha szomszédos településekről van szó, a táj földrajzi jellege, történelmi múltja és etnikai összetétele sem tekinthető teljesen egységesnek. Mindezeket a különbségeket azért tartom fontosnak kiemelni, mert — ahogyan azt az alábbiakban látni fogjuk — ezek a tényezők együttesen határozzák meg a települések névsűrűségében megnyilvánuló eltéréseket. A névsűrűség pedig fontos mutatónak számít az összehasonlító névtani vizsgálatokban. Átfogó empirikus vizsgálatot nem végeztek még ugyan ezen a téren az egyes tényezők befolyásának kimutatására, azonban a kutatók abban egyetértenek, hogy a fent említett körülményeknek jelentős szerepe van a névsűrűség alakulásában (HOFFMANN 2003: 62–63). A névsűrűség fogalmát NYIRKOS ISTVÁN úgy határozta meg, mint egy adott területen belül a beszélők által használt nevek összességének egységnyi területre eső átlagát (1993). A névsűrűséget én magam a továbbiakban úgy értelmezem, ahogyan HOFFMANN ISTVÁN az abszolút névsűrűség fogalmát definiálta (2015: 378), azaz a számítások során az összes névalakot figyelembe vettem.

Az általam vizsgált terület egészének névsűrűsége 17,3 név/km², egyes települések esetében azonban ez az érték jelentős különbségeket mutat (Dabolc: 26,9, Csedreg: 26,8, Kökényesd: 18,5, Halmi: 17,5, Tamásváralja: 11,9). A névsűrűséget érintő jelentős eltérések feltételezésem szerint leginkább két fontos tényezővel hozhatók összefüggésbe: a települések területi különbségével, illetve a népsűrűséggel.

A vizsgált településcsoport összterülete 49,6 km², viszont ennek megoszlása a falvak között igencsak egyenetlen: a legnagyobb falu ötször akkora területen fekszik, mint a legkisebb; Tamásváralja: 15,8, Halmi: 15,1, Kökényesd: 11,5, Dabolc: 3,6, Csedreg: 3,5 km² területű. Ha a települések területére vonatkozó adatokat összevetjük a névsűrűségi adatokkal, akkor ebből meglehetősen egyértelmű következtetést vonhatunk le.

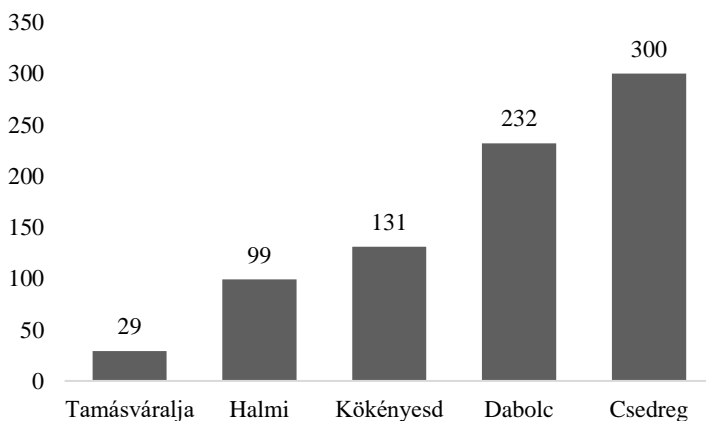


1. ábra: A települések területének és névsűrűségének összefüggése

Amint az a fenti diagramon is határozottan megmutatkozik, az egyes településeken a névsűrűség fordítottan arányos a terület méretével. Minél nagyobb területen fekszik tehát egy település, annál kisebb helynévsűrűségi mutatóval rendelkezik. Jól beleillik ebbe a képbe — a korábban jelzett részben eltérő vizsgálati kör ellenére is — a HOFFMANN ISTVÁN által vizsgált két település névsűrűségi mutatója is, mivel Tapolcafőnek mind a területe, mind pedig a névsűrűsége Halmiéval szinte pontosan megegyezik, az itt elemzett településeknél jóval nagyobb, 54 km² területű Nagykörű névsűrűsége viszont csak 4,4 név/km² (2015: 378). De alapvetően ezt az összefüggést tudta bemutatni NAGY MÁTÉ 22 alsó-bodrogi település helynévanyagában is, ahol az ettől való eltéréseket speciális körülményekkel lehet magyarázni (2013).

Erre a meglehetősen szabályszerűnek tűnő jelenségre az szolgálhat magyarázattal, hogy egy kisebb település területének felhasználtsága sokkal intenzívebb, így relatíve sokkal több helyet illetnek névvel, mint egy nagyobb területű településen, ahol a terület egyes részeit a lakosság kevésbé veszi használatba, sőt nem is feltétlenül ismeri. A fenti adatok ugyan meglehetősen határozottsággal mutatják a terület mérete és a névsűrűség közötti összefüggést, azonban egyéb befolyásoló tényezők jelenlétére is felhívják a figyelmet, jelezve egyúttal azt is, hogy az itt vázolt kapcsolatot semmiképpen sem tekinthetjük mechanikus megfelelésnek, legfeljebb csak egyfajta — további vizsgálatra váró — tendenciának.

Tamásváralja és Halmi példája azt mutatja, hogy a két falu területe csak néhány hektárban különbözik egymástól, helynévsűrűségük mégis jelentős eltérést mutat. Ennek oka leginkább talán a népsűrűségben keresendő. A vizsgált települések népsűrűségi adatait a 2. ábra mutatja.



2. ábra: A települések népsűrűsége (fő/ km²)

Tamásváralja népsűrűsége csak töredéke Halmiéinak, így nem meglepő, hogy nagyjából azonos területük mellett helynévsűrűsége csak mintegy kétharmada

Halmiének. Azt, hogy a kis lélekszámú település névsűrűségét tekintve mégsem maradt el lényegesen Halmitól, főképpen a terület természetföldrajzi jellege magyarázhatja. Tamásváralja domborzata ugyanis rendkívül változatos, mivel forrásokkal és patakokkal szabdalta dombos, hegyes vidéken fekszik, míg Halmi az egyhangú síkságon terül el.

A fenti adatok alapján a lakosság számának és a névállomány terjedelmének összefüggéséről azt állapíthatjuk meg, hogy a népsűrűség egyenesen arányos a helynévsűrűséggel. Ez a megfelelés azonban közel sem tűnik olyan határozottan megragadható kapcsolatnak, mint amit a terület nagysága és a névsűrűség reciprokok összefüggéséről korábban megfogalmaztunk. A lakosság száma mellett ugyanis a lakosság összetétele is igen fontos tényezőnek tűnik a névsűrűség szempontjából. Csedreg és Dabolc esetében mind területük nagysága, mind pedig helynévsűrűségük csaknem teljesen megegyezik, Dabolc népsűrűsége azonban még egyharmadát sem éri el Csedregének, így felmerülhet, hogy ez a tényező talán mégsem befolyásolja olyan jelentősen a helynévsűrűség alakulását. A helyzet megértéséhez azonban ismernünk kell Csedreg népességszámának és etnikai összetételének alakulását. Nagy népsűrűsége ugyanis az egyre növekvő roma népességnek köszönhető, amely ma már a lakosság csaknem felét teszi ki. Az első roma családok az 1920-as években érkeztek a faluba, ám számuk csak az utóbbi évtizedekben növekedett meg jelentősen, a helynevek nagy többsége azonban az ezt megelőző időszakból való. A falu roma lakossága tehát jelentősebb mértékben nem vett részt a helynévadásban. A fentiek mellett ehhez az is hozzájárult, hogy a lakosságnak ez a része egyáltalán nem rendelkezik földterülettel, így kevésbé ismeri a falu határát. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Csedreg nagy népsűrűsége az itt említett okok miatt nem befolyásolta erősebben a helynévsűrűség alakulását, azonban Halmi és Tamásváralja esetében a névsűrűségbeli különbség legfőbb előidézőjeképpen az eltérő népsűrűséget jelölhetjük meg.

Halmi és Kökényesd adatai sem támasztják alá közvetlen módon a fentebb megfogalmazott összefüggéseket. Halmi területe ugyanis csak 400 hektárral haladja meg Kökényesdét, népsűrűsége viszont csaknem kétszerese annak, mindezek alapján azt várnánk, hogy Halmi névsűrűsége a nagyobb. Az értékek azonban azt mutatják, hogy ugyan nem sokkal, de Kökényesd névsűrűsége meghaladja Halmiét. Ennek az oka bizonyára Halmi etnikai összetételében keresendő, ugyanis lakosságának ma már több mint a fele román nemzetiségű. Ezzel együtt a falu földterületeinek egy része románok birtokába kerül, akik az ottani magyar helyneveket nem használják.

3. A feltárt összefüggések arra engednek következtetni, hogy a települések helynévsűrűségének alakulásában szabályszerűségek jelentkezhetnek, melyeket leginkább a terület métere és népsűrűsége határoz meg, azonban az a feltevés is igazolódni látszik, miszerint számos egyéb tényező is hatással van a helynévsűrűség alakulására. Az egyik ilyen befolyásoló tényező lehet a terület földrajzi

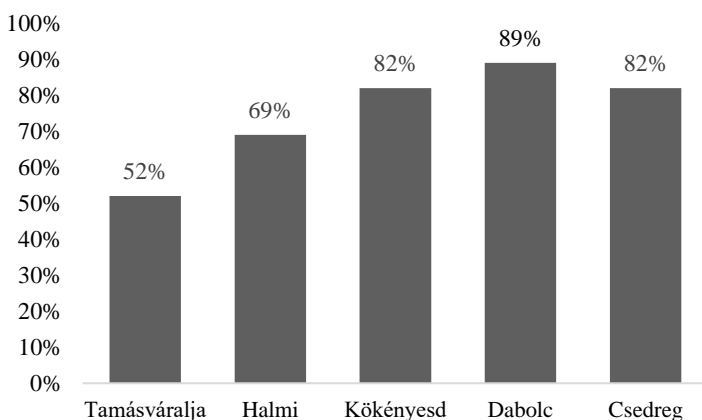
jellege, melynek hatását leghatékonyabban a helynévfajták településen belüli megoszlását vizsgálva mutathatjuk ki. A helynévfajták csoportosításához HOFFMANN ISTVÁNNak a Helynevek nyelvi elemzése című munkájában bemutatott tipológiáját alkalmaztam (1993/2007: 46–48), és a helynevek nagyobb névfajtacsoportok szerinti megoszlását az alábbi táblázatban rögzítettem. A fent említett rendszerezéshez képest azonban egy újabb csoportot is feltüntettem, ahová azokat a neveket soroltam, melyek esetében a helyfajtat az általam használt forrás alapján nem tudtam megállapítani. Az alábbiakban az egyes névfajták arányainak kiszámításakor ezeket a neveket nem vettem figyelembe.

	vizek, vízparti helyek nevei	domborzati nevek	határrész-nevek	építmények nevei	lakott területek nevei	kategorizálhatatlan nevek	összes név
Tamásváralja	26	58	63	9	18	14	188
Halmi	8	20	116	51	56	14	265
Kökényesd	23	13	113	22	31	11	213
Dabolc	18	10	46	7	11	5	97
Csedreg	13	3	44	19	14	2	95

A táblázatban felsorolt névfajták két összefoglaló kategóriába, a természeti és a műveltségi nevek csoportjába sorolhatók be. A természeti nevek közé az ember által kevésbé érintett helyek nevei tartoznak (vizek, vízparti helyek, domborzati nevek), a műveltségi nevekhez pedig az ember alkotásainak neveit szokás sorolni (határrésznevek, építmények nevei, lakott területek nevei) (HOFFMANN 1993/2007: 51). A műveltségi nevek minden település névanyagában túlsúlyban vannak a természeti nevekkel szemben, ami nem meglepő olyan falvakban, ahol a lakosság nagy része ma is mezőgazdasággal foglalkozik, így annak határát intenzíven felhasználja. A műveltségi nevek magas aránya azzal is összefüggésben lehet, hogy a települések névállományai a belterületi neveket is tartalmazzák. Noha valamennyi településen a műveltségi nevek fölényét állapíthatjuk meg, ennek aránya településenként eltérő képet mutat.

Ha a műveltségi neveknek a 3. ábra diagramján ábrázolt arányait összevetjük a települések népsűrűségét jelző, a 2. ábrán bemutatott arányszámokkal, azt láthatjuk, hogy közöttük egyenes arányosság mutatkozik: azaz minél nagyobb egy település népsűrűsége, annál nagyobb ott a műveltségi nevek aránya. Erre az összefüggésre magyarázatul szolgálhat, hogy a sűrűn lakott területeket a népesség intenzíven művelés alá vonja, felhasználja saját céljaira. Ezzel szemben a kis népsűrűségű településeken nincs feltétlenül szükség az egész határ intenzív művelésére, így annak több olyan része marad, melyet az ember változtató tevékenysége nem érintett. Ez utóbbi helyzetet példázza Tamásváralja, mely a vizsgált települések közül a legkisebb népsűrűségi mutatóval rendelkezik, és feltételezésem szerint főképpen ebből adódik, hogy a műveltségi nevek aránya alig haladja meg az

50%-ot. Ez a viszonylag kis arány azonban másfelől azzal is összefüggésben lehet, hogy Tamásváralja az egyetlen olyan település az általam vizsgálatba vont falvak között, mely változatos domborzattal rendelkezik, így művelése nehezebb, mint a sík területeké. Ezt az is alátámasztja, hogy itt a legkisebb a határ-résznevek aránya, ez a csoport ugyanis mindössze 36%-át teszi ki a település névállományának, míg a többi településen ez az arány 50% körül mozog.



3. ábra: A műveltségi nevek aránya a településeken

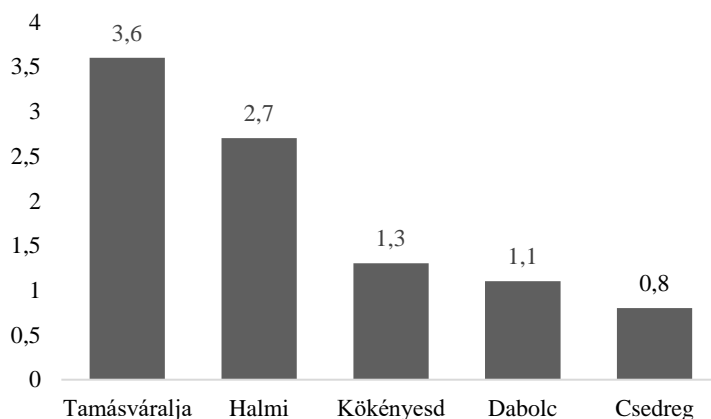
Az egyes névfajtacsoportokat külön-külön vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az építmények és a lakott területek neveinek településenkénti aránya szintén egyenes arányosságot mutat a népsűrűséggel. A lakott területek neveinek döntő többségét az utcanevek teszik ki, míg az építmények nevei a települések központi épületeit jelölik (*Községháza, Rendőrség, Bolt* stb.).

Domborzati nevekből, illetve vizek, vízparti helyek neveiből érthető módon Tamásváralján használják arányát tekintve is a legtöbb megnevezést. Ez a település az Avas-hegység nyugati oldalán húzódik, így a domborzata jóval változatosabb, mint a szomszédos településeké. Ez utóbbiak ugyan sík vidéken fekszenek, mégsem hiányoznak névállományukból a domborzati nevek, ezek aránya viszont rendkívül alacsony (átlagosan 7%) a Tamásváralján mért 33%-hoz viszonyítva. A települések többségénél a *domb* a leggyakoribb fajtajelölő elem a domborzati nevekben, ezt követi a *hegy* és a *hát*. A vizek, vízparti helyek neveit tekintve Tamásváralja mellett Dabolcot is ki kell emelnünk, ugyanis — noha a nevek száma alapján csak harmadik helyen áll — itt a legnagyobb a vizek, vízparti helyek neveinek aránya (19%). Ezt az magyarázza, hogy Dabolc az Égermocsár közepébe települt, határát szinte állandó jelleggel víz borította, és a terület mocsaras jellege a helynevekben is nagy arányban tükröződik. A *mocsár* fajtajelölő földrajzi köznéven ennek megfelelően itt többször is előfordul, míg Tamásváralján a *forrás, patak* és *kút* a leggyakoribb.

A határnevek teszik ki a helynévallomány legnagyobb részét valamennyi általam vizsgált településen. E névfajták aránya 50% körül mozog, egyedül Tamásváralja marad le a maga 36%-ával a már fentebb említett okok miatt. A leggyakoribb fajtajelölő elem a *láz, tag, erdő* és *mező*.

Közismert alaptétele a helynévkutatásnak az a megállapítás, hogy egy település földrajzi jellege határozottan tükröződik a helynevekben, és így erősen meghatározza az egyes helynévfajták településen belüli arányát is. Célszerű lehet tehát a települések névsűrűségét helynévfajták szerint is összevetni.

A névallományok egészének összehasonlítása révén azt a tendenciát figyelhettük meg, miszerint egy település névsűrűségét leginkább területének mérete határozza meg, így a legnagyobb területű település rendelkezik a legkisebb névsűrűségi mutatóval. Ha a névsűrűséget helyfajták szerint vizsgáljuk, többnyire érvényesnek látszik ez az összefüggés, hiszen a határreszneveket, épületneveket, és a lakott területek neveit tekintve is Tamásváralján, vagyis a legnagyobb területű településen tapasztalható a legkisebb névsűrűség, sőt a víznevek terén is az utolsó előtti helyen áll. A domborzati nevek esetében azonban megfordul ez az arány, és — ahogyan azt a 4. ábra is mutatja — Tamásváralja az élre kerül, névsűrűségi mutatója e névfajta vonatkozásban ugyanis több mint négyszerese a Csedregben mért számnak, noha az abszolút névsűrűség ezen a településen az egyik legnagyobb.

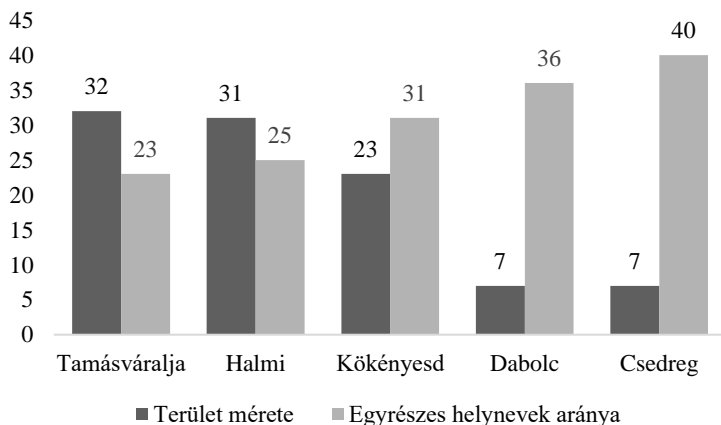


4. ábra: A települések névsűrűsége a domborzati nevek tekintetében (név/ km²)

Mindez arra enged következtetni, hogy egy település névsűrűségének alakulásában a földrajzi adottságok és a tájhasználati módok bizonyos esetekben nagyobb szereppel bírnak, mint a terület vagy a népsűrűség. HOFFMANN ISTVÁN Nagykörű és Tapolcafő helyneveinek összehasonlításakor azonban a fenti következtetéstől némileg eltérő eredményre jutott. Vizsgálatából kiderült, hogy Tapolcafő és Nagykörű névsűrűségét a táji jellegnél erősebben meghatározza a terület és a

népsűrűség. Tapolcafő névsűrűsége ugyanis a víznevek és építménynevek csoportjában is kétszerese a Nagykörűben mért számnak, noha ez utóbbi település jellegzetessége a vízparti fekvés, illetve a tanyák nagyszámú jelenléte (2015: 381). Az, hogy a kapott eredmények, összefüggések közül melyik mondható jellemzőnek nagyobb térségben, illetve melyik tekinthető meghatározó tendenciának, csak további hasonló jellegű vizsgálatok révén derülhet majd ki.

4. A névrendszerek vizsgálatának elengedhetetlen része a szerkezeti elemzés. A nevek funkcionális szerkezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a helynevek egy- vagy kétrészesek lehetnek, attól függően, hogy mennyi információt közölnek denotátumukról (HOFFMANN 1993/2007: 61). A vizsgált területen az egyrészes helynevek kisebb arányban fordulnak elő, hiszen az öt település 858 helyneve között mindössze 247 egyrészes található, azaz ez a struktúra a nevek 29%-át teszi ki. Ez az arány az egyes falvakon belül némi ingadozást mutat, ami feltételezésem szerint összefüggésben lehet a települések területi különbségével. Az 5. ábra ezt az összefüggést szemlélteti olyan módon, hogy a települések területének nagyságát az összterület százalékos arányaként ábrázolom annak érdekében, hogy ez a tényező a diagramon is összevethető legyen az egyrészes helynevek településenkénti arányával.



5. ábra: Az egyrészes nevek aránya és a terület közötti összefüggés

Az egyrészes nevek névrendszerbeli aránya és az egyes települések területének nagysága között nagyon határozottan kirajzolódó fordított arányosság mutatkozik meg. A legnagyobb arányban Csedreg és Dabolc helynevei között találunk egyrészes neveket, ahol ezek aránya eléri a 40, illetve a 36%-ot. Ezek a települések a szomszédos falvakhoz képest igencsak kis területtel rendelkeznek, ezért fordulhat elő, hogy egyes objektumokból gyakran csak egy van a területen, s így nem szükséges azok nevét bővítményi résszel kiegészíteni (*Iskola, Malom, Patak,*

Rét). Az ellentétes pólust Tamásváralja képviseli, mely az öt település közül a legnagyobb területen fekszik, ennek megfelelően itt a legkisebb az egyrészes helynevek aránya (23%). Ebben az esetben tehát a nagy földterület valószínűbbé teszi, hogy ugyanabból az objektumfajtából egynél több is előforduljon a területen, ezért a hely azonosíthatósága érdekében szükségessé válik bővítmenyrésszel álló kétrészes helynevek alkalmazása (*Alsó-iskola, Felső-iskola, Kerek-hegy, Halmi-hegy, Elekék-hegy*).

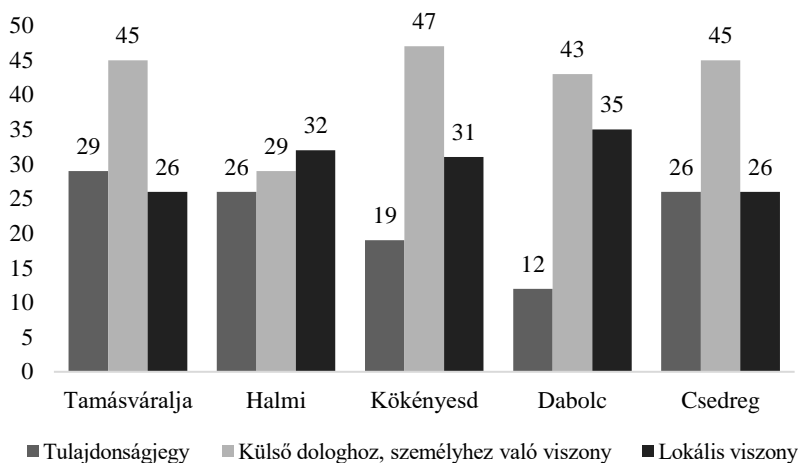
A települések területének nagysága és a névállományuk névszerkezeti megoszlása között fennálló, itt bemutatott összefüggést azonban nem támasztják alá a HOFFMANN ISTVÁN által vizsgált települések adatai. Tapolcafő területe Halmi és Tamásváralja területével szinte pontosan megegyezik, míg Nagykörű területe az általam vizsgált települések összterületét is meghaladja. A nagy területi különbség ellenére mindkét településen a helyneveknek szinte pontosan egyötöde egyrészes név (HOFFMANN 2015: 383). Mindez arra utalhat, hogy a magyar nyelvterület különböző térségei között jelentősebb eltérések mutatkozhatnak az egy- és a kétrészes nevek arányában, bár a vizsgálat eredményét az is befolyásolhatja, hogy HOFFMANN a belterületi neveket nem vette figyelembe elemzése során.

Az egyrészes helynevek keleti nyelvterületen jelentkező viszonylag magas arányára DITRÓI ESZTER is rámutatott a csíki térség, a Veszprémi járás és a Fehérgyarmati járás helyneveinek névszerkezeti megoszlását vizsgálva, a legmagasabb (25%-os) arányt ugyanis a csíki térségben adatolta (2010: 158).

Az egyrészes nevek körében a fajtajelölő (F), illetve a sajátosságjelölő (S) névfunkciók dominálnak, melyek körülbelül fele-fele arányban oszlanak meg, megnevező (M) funkciójú nevek azonban csak elvétve fordulnak elő. Kiugróan magas az S funkciójú nevek aránya Kőkényesden (62%), amit elsősorban a birtokosokról elnevezett helyek nagy száma magyaráz, hiszen a 41 sajátosságjelölő név közül 16 a hely birtokosát jelöli meg (*Butykaié, Csabaié, Deáké, Svábié* stb.). Arányait tekintve még nagyobb a birtokosra utaló nevek szerepe Csedregben, ahol az S funkciójú nevek 50%-át ez a névcsoport teszi ki (*Banké, Deáké, Grófé, Osváté* stb.), Halmiban ezek aránya 31% (*Hitter, Kellner, Petrásé* stb.). Ezzel szemben Dabolcon és Tamásváralján egyetlen ilyen típusú helynév sem fordul elő, itt elsősorban a terület anyaga (*Kavicsos, Porondos*) és növényzete (*Almás, Mogyorós, Nyíres*) fejeződik ki nagy arányban az egyrészes helynevekben. A helyek birtokosának egyrészes nevekben való kifejeződése tehát a fent említett három település közös névadási jellegzetességeként értelmezhető, mely az utóbbi két településen nem jellemző.

A kétrészes neveket tekintve valamennyi vizsgált településen az S+F szemantikai struktúra a legjellemzőbb, ez a szerkezeti típus a települések névrendszereinek 60–73%-át teszi ki. Az alaprészek döntő többsége tehát fajtajelölő funkcióban áll, a megnevező funkció az egyrészes nevekhez hasonlóan itt is háttérbe szorul. A

bővítményrészek vizsgálatából kiderül, hogy legnagyobb arányban (átlagosan 42%-ban) külső dologhoz, személyhez való viszony fejeződik ki a nevekben, ezt követi a lokális viszonyt jelölő névrészek aránya (30%), majd valamilyen tulajdonságjegy kifejeződése (22%). Az egyes településeken azonban a felsorolt átlagértékektől való jelentős eltérések is megfigyelhetők (lásd a 6. ábrán).



6. ábra: A sajátosságjelölő funkció jelentkezése a kétrészes helynevekben

Dabolcon a különböző névfunkciók viszonylag egyenletesen oszlanak meg, illetve Tamásváralja és Csedreg helyneveiben is hasonló arányban jelenik meg a tulajdonságjegy és a lokális viszony kifejezése. Ugyanakkor a fenti ábrán az is határozottan megmutatkozik, hogy a legjelentősebb csoportot a külső dologhoz, személyhez való viszonyt jelölő nevek alkotják. Ez utóbbi kategória ilyen nagy arányú megjelenésében szerepet játszik a birtokosra utaló bővítmenyi névrészek jelentős előfordulása, ezek ugyanis a szemantikai csoportnak közel felét teszik ki. Az ilyen jellegű bővítmenyi névrészek megoszlása az egyes falvakban nem mutat olyan nagy eltéréseket, mint ahogyan azt az azonos funkciójú egyrészes helynevek esetében tapasztaltuk. A vizsgált területen összesen 113 birtokosra utaló kétrészes helynév van, ebből 38 Kökényesden, 34 Halmiban, 29 Tamásváralján fordul elő, emellett kisebb számban ugyan, de Csedreg (7) és Dabolc (6) területén is találunk ilyen jellegű helyneveket. A birtokosra utaló kétrészes nevek tehát valamennyi település jellegzetes névtípusának tekinthetők, míg az egyrészes nevek körében ez a funkció a vizsgált települések közül csak háromnak a névanyagában jelenik meg.

A HOFFMANN által vizsgált települések névállományával való összevetésből kiderül, hogy az egyrészes nevek névfunkciók szerinti megoszlása ezeken a településeken nagyobb egyenletességet mutat, ugyanis a szatmári névanyaggal ellentétben a megnevező funkciójú nevek előfordulása is meghatározó mértékű.

A kétrészes neveket vizsgálva azonban — az általam elemzett névanyaghoz hasonlóan — az S+F szerkezetű nevek jelentős túlsúlyát mutatta ki (2015: 384). Az említett szemantikai struktúra dominanciájára DITRÓI ESZTER is felhívta a figyelmet, és arra is rámutatott, hogy ez a tendencia az egész magyar nyelvterületre jellemző lehet (2015: 50). A bővítményrészekben kifejeződő névfunkciókat tekintve a külső dologhoz való viszony jelentős fölénye a tapolcafői és nagykörűi névanyagban nem jellemző, ezeken a településeken a lokális funkció, illetve valamely tulajdonságjegy fejeződik ki nagyobb mértékben. Így okkal feltételezhető, hogy az általam vizsgált területen a tárgyalt szemantikai csoport kiemelt szerepe területi jellegzetesség.

5. A funkcionális szemantikai vizsgálat mellett érdemes a nevek lexikális morfológiai elemzését is elvégezni, melynek során a nevekben felhasznált nyelvi kifejezőeszközöket tekintjük át (HOFFMANN 1993/2007: 67). Mivel a vizsgált terület névanyagában rendkívül gyakori a tulajdonosi viszony megjelölése, mindenképp foglalkoznunk kell a személyt jelölő szavakkal. Kőkényesden jelenik meg legnagyobb arányban ez a kategória (25%), ami nem meglepő, hiszen a birtokosra utaló nevek számában is felülmúlja szomszédjait. Halmi, Csedreg és Tamásváralja közel azonos arányt képvisel (16-17%), Dabolc azonban jelentős lemaradást mutat (8%) ezen a téren. Ha az ide tartozó elemeket még finomabb kategorizációnak vetjük alá, azt tapasztaljuk, hogy Kőkényesd, Csedreg és Halmi esetében a személyt jelölő szavaknak körülbelül a kétharmada családnév (*Dobsai földje, Svábié, Perényi-láz*), míg Dabolcon és Tamásváralján nincs ilyen kiemelt kategória. Ez utóbbiak névanyagában ugyanis a személyt jelölő szavak belső megoszlása a különböző kategóriákban sokkal egyenletesebb: hasonló arányban fordulnak elő családnevek (*Mikes-oldal, Balog-forrás*), keresztnévek (*Mihály-kút, Balázs-mező*), népnevek (*Török temető, Oláh-hegy*) és foglalkozásnevek (*Pap-domb, Barát-tó*). Ugyanakkor ez utóbbi két településen is a személynevek túlsúlya jellemző, a személyt jelölő közszavak kisebb mértékben használatosak. A DITRÓI ESZTER által vizsgált térségekben szintén a személynevek dominanciája figyelhető meg mind az egy-, mind pedig a kétrészes, birtokviszonyt kifejező nevekben (2015: 58–60). Nagykörű és Tapolcafő névrendszerei is hasonló képet mutatnak, ott a nevek 22, illetve 12%-ában jelenik meg a személyt jelölő szavak csoportja, és az ide tartozó elemek többsége mindkét településen személynév, noha Tapolcafőn a személyt jelölő közszavak aránya is jelentős (HOFFMANN 2015: 384).

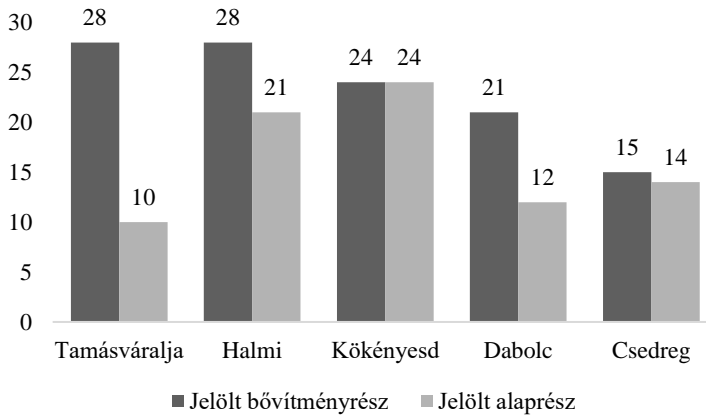
A másik jelentős szócsoporthoz, ami említést kíván, a helyfajtáját megjelölő földrajzi közneveké. A vizsgált településeken 75 és 85% közé esik azoknak a neveknek az aránya, amelyekben fajtajelölő földrajzi köznéven is szerepel, azaz a lexéma-típus igen fontos részét képezi a névállománynak. A helyfajtájának megjelölésére Halmiban 73, Kőkényesden 60, Tamásváralján 57, Dabolcon 41, Csedregben pedig 39 különböző földrajzi köznevet használnak. Noha a felsorolt számok jelentős

különbségekről tanúskodnak, a falvak névállományának nagyságát is figyelembe véve nem tapasztalható jelentős különbség a felhasznált földrajzi köznevek gazdagságát illetően. Legfeljebb azt állapíthatjuk meg, hogy a kisebb elemszámú helynévrendszerekben arányait tekintve több földrajzi köznévvé használatos. A különböző földrajzi köznevek nevekben való előfordulásának gyakorisága azonban rendkívül egyenlőtlen képet mutat. Valamennyi településre érvényes az a megállapítás, hogy a leggyakrabban előforduló 8 földrajzi köznévvé a fajtajelölő elemet tartalmazó neveknek körülbelül a 40%-ában megjelenik. Ugyanez a jelenség figyelhető meg Nagykőrű és Tapolcafő névanyagában is, azaz a földrajzi közneveknek mindössze egy kis hányada szerepel a névanyag nagy részében (HOFFMANN 2015: 382).

A települések névállományai jelentős különbségeket mutatnak a toldalékmorfémák használatának tekintetében is. A térségben adatolt egyrészes helyneveknek csaknem 40%-a tartalmaz valamilyen toldalékelemet, melyek közül az *-é* birtokjelet, illetve az *-s* képzőt kell kiemelnünk. A korábbiakban szó esett arról, hogy birtokviszonyt kifejező egyrészes helynevek csupán Csedreg, Kökényesd és Halmi névanyagában fordulnak elő, így az *-é* birtokjel jelenlétével is csak ezeken a településeken számolhatunk. Csedregben a toldalékmorfémát tartalmazó egyrészes neveknek több mint felét, Kökényesden pedig egyharmadát teszik ki az *-é* birtokjeles alakok, ezzel szemben Halmiban mindössze egy névben jelenik meg ez a toldalékelem. Ez utóbbi településen a birtoklást az egyrészes nevekben többnyire formáns nélküli személynév fejezi ki (pl. *Szegedi, Schwarzkopf, Kellner*). A keleti nyelvterületen az *-é* birtokjellel alakult névformák gyakoriságát DITRÓI ESZTER is kimutatta a Veszprémi járás, a csíki térség és a Fehérgyarmati járás birtokviszonyt kifejező egyrészes neveinek összehasonlításával: a tárgyalt toldalékelem előfordulása szinte kizárólag a csíki térségben volt jellemző (2010: 162). Az adatok arra utalnak tehát, hogy a térségben általánosan elterjedt névtípusnak tekinthetők az *-é* birtokjellel alakult egyrészes nevek, azonban az is kitűnik, hogy használatában a szomszédos, egymással szoros kapcsolatban álló települések között is különbségek mutatkoznak.

Az *-é* birtokjeles alakoknál nagyobb számban adatolhatók az *-s* képzőt tartalmazó névformák. Legnagyobb arányban éppen azokon a településeken jellemzők, ahol az *-é* birtokjellel nem találkozunk. Tamásváralja, Dabolc és Halmi toldalékelemet tartalmazó egyrészes neveinek háromnegyedét ezek a névformák alkotják (pl. *Kavicsos, Csókás, Égeres, Mogyorós, Almás*). Kökényesden ez az arány 50% (pl. *Reketyés, Csonkás*), Csedregben pedig mindössze 30% (pl. *Tövises, Csipkés*).

A kétrészes nevek körében a jelöltség kevésbé jellemző: a nevek bővítményrészének 24%-a, az alaprészeknek pedig mindössze 16%-a tartalmaz valamilyen toldalékelemet. Az egyes településeken azonban az átlagértéktől való jelentős eltérések is tapasztalhatók, ahogyan azt a 7. ábra mutatja.



7. ábra: A jelölt névrészek aránya a kétrészes nevekben

Kökényesd és Dabolc névanyagában a toldalékmorfémával ellátott bővítményrészek és alaprészek közel azonos arányban jelentkeznek, a további három településen azonban a jelölt bővítményrészek kisebb-nagyobb mértékű fölénye jellemző.

A bővítményrészeket tekintve — Halmi kivételével — az *-s* képző szerepel legnagyobb arányban valamennyi településen, a toldalékmorfémát tartalmazó előtagoknak körülbelül fele áll ezzel a képzőelemmel (pl. *Tölgyes-szeg*, *Kövecses-dűlő*, *Oltványos-domb*, *Bodzás-szer*, *Agyagos-hát*). Halmi esetében azonban az ide tartozó neveknek több mint a felében az *-i* képző szerepel (pl. *Bábonyi út*, *Almási út*, *Malom-szegi-dűlő*). Ennek aránya a szomszédos településeken 30-40% körül mozog, tehát ezekben a névrendszerekben sem marad el lényegesen az *-i* az *-s* képzőtől. Ezzel szemben Tapolcafő és Nagykörű esetében az említett képzőelemek megoszlása jóval nagyobb különbségeket mutat. Leggyakrabban az *-i* szerepel mindkét településen, ettől azonban messze elmarad az *-s* képző gyakorisága, amely csak minden tizedik, illetve ötödik képzőt tartalmazó névben szerepel (HOFFMANN 2015: 385).

A toldalékkal ellátott alaprészeket vizsgálva az *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjeles formákat emelhetjük ki. Ezek előfordulása kiemelten magas arányt mutat Tamásváralján, ahol a kétrészes nevek 17%-a tartalmazza ezt az elemet. Az ide tartozó nevek egyharmada lokális összetartozást (pl. *Delelő alja*, *Várhegy alja*, *Nagy-dűlő alja*), kétharmada pedig birtoklást fejez ki (pl. *Pap forrása*, *Nagy Lőrinc láza*, *Elek malma*). Kökényesden szintén magas, 15%-os arány tapasztalható, Halmi és Dabolc esetében pedig 8% az utótagon jelölt birtokos személyjeles struktúrák aránya. Noha az elem előfordulásának gyakorisága egyes esetekben jelentős eltérést mutat, funkcióját tekintve a nevek nagyobb hányada valamennyi településen birtoklást jelöl. Csedregben mindössze két esetben (3%) adatolható a birtokos személyjeles forma (*Határ pataka*, *Tobák tanyája*), ami összefüggésben

lehet azzal, hogy itt a birtoklás kifejezése jellemzően a fentiekben már említett -é birtokjeles egyrészes nevekkel történik. A 3. személyű birtokos személyjel szerepét HOFFMANN ISTVÁN is megvizsgálta Nagykörű és Tapolcafő névrendszereiben. A két település idetartozó nevei között mind a gyakoriságot, mind pedig a funkciót tekintve jelentős eltérések mutatkoznak. Nagykörűben a nevek 13%-a tartalmazza a tárgyalt morfémát, ezek többsége birtoklást jelöl. Ezzel szemben Tapolcafőn ez az elem mindössze 4%-os arányban jelentkezik, és egy kivétellel minden esetben lokális összetartozásra utal (2015: 385). Az itt tapasztalt nagyobb eltérések nem teszik lehetővé, hogy e névalkotó eszközzel kapcsolatban általánosabb tapasztalatokat is megfogalmazzassunk.

6. Vizsgálatomban szomszédos, egy tömbben lévő települések névrendszereit vettem össze, és a kapott eredményekből nyilvánvalóvá vált, hogy a hasonlóságok mellett lényeges eltérések is mutatkoznak. Csedreg, Kőkényesd és Halmi helynevei több szempontból is hasonlóságokat mutatnak, ami összefüggésben lehet azzal, hogy a települések lakossága is szoros kapcsolatban áll egymással. Ezzel szemben Dabolcot és Tamásváralját már a kezdetektől fogva bizonyos fokú elszigeteltség jellemezte, így érthető, hogy a helynevek terén sem illeszkednek szorosan szomszédjaikhoz. Összegzésként tehát megállapítható, hogy még egy viszonylag kisebb térség településeinek névanyagában is jelentős különbségek mutatkozhatnak.

Irodalom

- BURA LÁSZLÓ 2008. *Szatmár megye helynevei 1–2*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó.
- BÉRES JÚLIA 2012. Bura László: Szatmár megye helynevei 1–2. Bura László: Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. *Magyar Nyelvjárások* 50: 173–180.
- DITRÓI ESZTER 2010. Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 155–168.
- DITRÓI ESZTER 2015. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *A magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. Nagykörű és Tapolcafő. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOCIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK. 376–387.
- NAGY MÁTÉ 2013. *Vizsgálatok a Bodroghöz helyneveinek köréből*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen, Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- NYIRKOS ISTVÁN 1993. A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 15: 244–246.